

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında fiziki və psixi sağlamlıq hüququnun qorunması

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən, hər kəsin sağlamlığını qoruması və tibbi yardım hüququ var. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının sağlamlığının qorunması haqqında qanunvericiliyə uyğun olaraq, vətəndaşların sağlamlığının qorunması - bu, hər bir insanın fiziki və psixi sağlamlığının saxlanması-na və möhkəmləndirilməsinə, onun uzun illər boyu fəal həyat tərzinin dəstəklənməsinə yönəlmiş siyasi, mədəni, elmi, tibbi, sanitariya-gigiyenik və epidemiyaya əleyhinə tədbirlərin məcmusu, ona sağlamlığını itirdiyi hallarda tibbi yardım göstərmək deməkdir.

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları sağlamlığının qorunması üzrə ayrılmaz hüquqa malikdirlər. Bu hüquq təbii mühitin mühafizəsi, vətəndaşlara əmək, məişət, istirahət, tərbiyə və təhsil üçün əlverişli şəraitin yaradılması, keyfiyyətli qida məhsullarının istehsalı və satışı, eləcə də, əhaliyə əlçatır tibbi-sosial yardım göstərilməsi ilə təmin edilir.

Bu normaların deklarativliyi təbiətin global surətdə dağıdılması da, xalqın fiziki və psixi rifahının təhdid edici tərzdə pisləşməsinə özünü büruzə verir. Psixi sağlamlıq və xidmətlər göstərilməsi sahəsində siyasət məsələsinə gəlincə, burada vəziyyət daha da pisdır. Son onillik ərzində, ölkədə hər şeydən öncə, qeyri-psixotik psixi pozğunluqların, şəxsiyyətin pozğunluğunun, vətəndaşlara psixiatriya yardımı göstərilməsi üçün müaciətlərin sayının hədsiz artımı qeyd edilmişdir. Bu, onunla bağlıdır ki, əhalinin psixi sağlamlığının qorunması üzrə dövlət siyasəti əhalinin psixi sağlamlığının saxlanmasına və möhkəmləndirilməsinə deyil, sağlamlığın itirilməsi zamanı tibbi yardım göstərilməsinə yönəldilmişdir. O da, üstəlik, ən aşağı səviyyədə. A.P.Zilberin fikrincə, hesablamalara görə, psixi və davranış pozğunluqları global xəstəliklər yükünün 12 %-ni təşkil edir. Əksər ölkələrdə isə, psixi xəstəliklərin müalicə büdcəsi səhiyyə xərclərinin ümumi həcmindən 1%-dən də azını təşkil edir. Ona görə də, iztirablar davam edir, çətinliklər isə artır. Bu, təbiidir. Səbəbi aradan qaldırmadan, nəticənin öhdəsindən gəlmək hələ heç kime müyəsər olmayıb.

Gördüyümüz kimi, qanunvericilik normalarının məzmunu ilə mövcud realiaqlar arasında heç bir qarşılıqlı əlaqə yoxdur. Bu isə, onunla bağlıdır ki, aparılmış və aparılan siyasət dövlətin sağlamlıq adamlarının sağlamlığının qayğısına qalmaqla bağlı konstitusiyaya öhdəlikləri istiqamətində deyil, artıq xəstələnenlərin müalicəsi istiqamətindədir.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi sağlamlığı - vətən-

daşlara doğulandan bəri məxsus olan və başqa yolla ötürülməyən qeyri-maddi rifah adlandırır.

1966-cı il tarixli "İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt"da (12-ci maddə 1-ci bənd hər bir insanın ən yüksək səviyyədə əldə oluna bilən fiziki və psixi sağlamlıq hüququ bəyan edilir. Bununla da, insanın sağlamlıq hüququ və hətta bu rifahın müvafiq səviyyəsi təsbit edilmişdir. İnsan - bu rifahın yeganə daşıyıcısıdır. Bu qadağan etmək, onun daşıyıcısını bu hüquqdan məhrum etmək və ya bu hüququ məhdudlaşdırmaq olmaz. Psixi cəhətdən sağlam insanlar da, xəstə insanlar da bu hüquqa malikdirlər. Bu mənada, psixi sağlamlıq da daxil olmaqla, sağlamlıq hüququ yaşamaq hüququ ilə həmahəngdir. Bacarığın məhdudlaşdırılması və ya itirilməsi bu rifahın özü kimi psixi sağlamlıq hüququndan məhrum etmir və bu hüququ azaltmır.

Psixi sağlamlıq hüququ insanın təbii hüququdur. Psixi sağlamlıq insanın ən ali, birinci dərəcəli rifahıdır ki, bunsuz əksər rifah və dəyərlərin əhəmiyyəti bu və ya digər dərəcədə itirilir.

Məhz buna görə də, insanın təbii hüquqlarının təmin edilməsi məqsədilə dövlətin, hər bir vətəndaşın fiziki və psixi sağlamlığına qayğı göstərmək, psixi sağlamlığın saxlanması və möhkəmləndirilməsi üzrə məqsədyönlü siyasət aparmaq və gələcəkdə hüquqların pozulması təhlükəsi yaradan hərəkətlərin qarşısını almaq kimi konstitusiyada təsbit olunmuş öhdəlikləri zəruridir.

Psixiatriyada insan hüquqları elə fundamental kateqoriyadır ki, bunlarsız psixiatriya elmi fənn kimi mövcud ola bilməzdi. Yalnız psixi xəstələrin zəncirlərdən azad edilməsi və ağıldankəmlər üçün müəssisənin direktoru vəzifəsindən polis rütbəsinin götürülməsi yolu ilə onu müalicə müəssisəsinə çevirmək olar.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik təcürübəsinə münasibətdə, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan psixiatriyası üçün əsas və keyfiyyətə yeni məsələ yeni qanunun iki yeniliyi olmuşdur. Birincisi, bütün qeyri-könüllü tədbirlər zamanı - müayinə, xəstəxanada yerləşdirmə, müalicə - məhkəmə proseduru mütləqdir. Bu, psixiatriya müdaxiləsi halında şəxsiyyətin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun əməli təsdiqi istiqamətində böyük və prinsiplial həlledici addımdır.

K.Yaspers tərəfindən tərəfdaşlıq prinsipinin dərin fəlsəfi əsaslandırılması həkim-psixiatrın öz xəstələri ilə, məhz rabitə qurması nümunəsində verilmişdir. K.Yaspers həm filosofluğun üföqlərini, həm də onun öz formasını geniş açaraq, bu rabitədə bütöv bir mikrokosmos yaratmışdır. Məlumatlandırılmış razılıq doktrinası xəstənin müəyyən terapevtik taktikani, bir neçə alternativ variant arasından müstəqil seçməklə, müalicə

işində düşünülmüş əməkdaşlığa cəlb edilməsini nəzərdə tutur.

A.Mustafayeva yazır: "Azərbaycan Respublikası qanununda psixiatriya üçün ikinci prinsiplial yeni demokratik üstünlük, beynəlxalq-hüquqi müddəalara uyğun olaraq, psixi pozğunluğu olan şəxslərin və bütün digər vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının tam bərabərliyinin bəyan olunması idi. Belə ki, burada dəqiq göstərilirdi ki, "psixi pozğunluqlardan əziyyət çəkən şəxslərin yalnız psixiatriya diaqnozu, dispanser müşahidəsi altında olması faktı əsasında, sosial təminat və ya xüsusi təlim üçün psixiatriya stasionarında, yaxud psixonevroloji müəssisədə hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına yol verilmir".

Bu cür pozuntulara yol verən vəzifəli şəxslər Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun olaraq, məsuliyyət daşıyırlar. Buna müvafiq olaraq, əgər psixi sağlamlığın vəziyyəti haqqında məlumat, yaxud psixiatrlar tərəfindən müaciət, müayinə və müalicənin tələb edilməsi, AR qanunları ilə müəyyən olunmayıbsa, qanun bunları qadağan edir. Bütün bu məlumatlar qanunla qorunan həkim sirtinin predmetini təşkil edir. Qanunun göstərilən müddəası təhsil almaq istəyərkən, işə düzələndə, xaricə gedərkən, sürücülük vəsiqəsi alanda, mənzil sahəsini dəyişərkən və s. geniş yayılmış və özünə möhkəm yer etmiş "psixonevroloji dispanserdə" arayış təqdim etmək praktikasına son qoymaq məqsədi daşıyırdı." Onilliklər ərzində, milyonlarla insanın həyatını müşayiət etmiş bu adət halını alan tələblər, 1993-cü il yanvarın 1-dən qanunsuz sayıldı. Lakin onların inersiyası hələ də geniş miqyasda qalmaqdadır. Bu cür arayışları almaq proseduru isə, qətiyyətlə dəyişilmişdir. Nazirlik və idarələrə psixiatriya yardımı haqqında hüquqi aktlar (təkcə normativ deyil) qəbul etmək hüququ verilib. Psixiatriya müəssisələrinin isə, xəstələrin hüquq və qanuni mənafeələrini təmsil etmək hüququ ləğv edilib.

Beləliklə, biz bütün inkişaf xətti boyunca gərgin ambivalent şəraitlə rastlaşırıq. Qüvvələrin ilkin qeyri-bərabərliyini nəzərə almaq lazımdır. Demokratik cəhdlərə qarşı, hətta öz ruhuna uyğun müxalifət də yetişdirən 400 illik ənənələr dayanır.

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı tərəfindən sağlamlığın "tam fiziki, ruhi və sosial rifah" kimi tərif edilməsi, hərfi mənada başa düşülə bilməz. O, yoxsul ölkələrə uyğun gəlmir, daim mühacirət təcürübəsi ilə təsdiqlənən "insanlar üçün mütləq deyil, onların tələbatlarının təminatında nisbi böyüklük daha əhəmiyyətlidir" kimi fakta məhəl qoymur. Ona görə də, "tam" deyil, "nisbi" rifah haqqında danışmaq daha düzgün olardı. Nəhayət, ÜST-in tərfi heç də kor-koranə yaranmayan təbii söz işlətmə qaydasından fərqlənir. Adı dil "sağlamlıq" sözü altında fiziki, soma-

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

tik, başqa sözlə, bədən xəstəliklərinin antonimini başa düşür. Sağlamlıq anlayışını sosial rifaha şamil etmək metafor ardınca gedərək, həddən artıq ümumi (metanəzəri) mənadan istifadə etmək deməkdir. Bu isə, həm bioloji olanın sosiallaşmasını, həm də sosial olanın biolojiləşməsinə asanlaşdırır. Bu cür ümumi birölcülü yanaşma keyfiyyət fərqlərini relyativləşdirir və funksional olanları mütləqləşdirir. Hər hansı fəaliyyət sahəsinin predmetinin xüsusiyyətləri, o cümlədən, təbabətə olan mənsubluq itirilir. Sağlamlığın ÜST tərəfindən verilmiş 1946-cı il tarixli tərfi elə ÜST-in 1952-ci il tarixli sosial psixiatriya tərfi kimi köhnəlib. Bu, elmi tərif deyil, əksinə, məhz bu beynəlxalq təşkilatın nizamnaməsi üçün tənənəli üslubda siyasi bəyanatdır. ÜST tərfinin Konvensiya xarakterini pozmayaraq, qeyd etmək lazımdır ki, sağlamlığın bu tərfi psixi sağlamlığı da ehtiva edir.

Lakin psixi sağlamlığın sərhədləri, tibbi mənada, sağlamlıqdan daha problemlı, dinamik və genişdir. Əgər biz iki cüt anlayışı: "xəstəlik və psixi xəstəlik" və "sağlamlıq və psixi sağlamlıq" anlayışlarını müqayisə etsək, adi paralellik, proporsionallıq, analogiya əvəzinə, topoloji inversiya görürük: psixi xəstəlik - xəstəliklərin çoxsaylı növlərindən biridir, lakin psixi sağlamlıq isə, "sağlamlıq" sözünün ümumişlək tibbi mənasından daha genişdir. Başqa sözlə, psixi sağlamlıq, heç də təkcə tibbi problem deyildir. Psixi sağlamlıq cə-

miyyətin bütün quruluşu ilə, onun ideologiyası, ab-havası, sosial siyasəti, onun təbiətlə və beynəlxalq birliklə olan münasibətləri ilə təmin edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, psixi sağlamlıq siyasəti koordinasiya edilmiş geniş hüquqi və inzibati tədbirlər vasitəsilə həyata keçirilir: təşkilati, məxsusi tibbi və destiqmatizasiya proqramından başlayaraq, geniş anlaşılın profilaktik tədbirlər. Bu səylər aşağılardan - pasiyentlərdən, onların qohumlarından və müxtəlif ictimai təşkilatlardan gələn çoxsaylı təşəbbüsləri sürətləndirir və onlarla birləşir. Bu proseslərin bütün konkretliyi ilə aydınlaşdırılması və başa düşülməsi onların təbii inkişafına kömək edən düşünülmüş konsepsiya formalaşdırmağa imkan verir. Sərt ehkam xarakterli fəaliyyət planının zorla qəbul edilməsi, reqlyasiya əvəzinə, idarəetmə cəhdləri çox destruktivdir. Reqlyasiyanın vəzifəsi proseslərin ümumi əlverişli istiqamətini saxlamaq və bu zaman yaranan dayanmaların aradan qaldırılmasından ibarətdir. Artıq riyazi modellər səviyyəsində idarəetmə nəzəriyyəsi mərkəzləşdirmənin şəxsişlək üstünlüyünü, ümumi məqsədə nail olmaq yollarının axtarışında sərbəstliyi, idarəetmə əvəzinə, çəvik reqlyasiyanı, yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq, planların korreksiyasını göstərir.

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru